

Het nationale vraagstuk van Marx tot Bauer: een korte samenvatting

► Véronique Lambert

Vanaf de late achttiende eeuw werd begonnen met de zoektocht naar het antwoord op de vraag 'wat is de natie?'. De theorieën die vanaf dat moment ontwikkeld werden, namen de vorm aan van filosofisch of ideologisch gerichte traktaten en waren niet gebaseerd op empirisch onderzoek. De zogenaamde stamtheorieën die geformuleerd werden – met als belangrijkste die van Rousseau, Herder, Renan en Weber – , vertonen twee tegenovergestelde visies die respectievelijk hun stempel drukten op de Duitse en de Franse intellectuele traditie en algemeen aangeduid worden als cultureel nationalisme (met nadruk op de etnische eigenschappen van een volk) en politiek nationalisme (met de nadruk op de wil om een natie te vormen).

In de late negentiende en de vroege twintigste eeuw hebben vooral de marxisten hun stempel gedrukt op de theorieën met betrekking tot de fenomenen natie en nationalisme. De benadering van het 'nationale vraagstuk' vormde voor hen een belangrijk theoretisch strijdpunt. In het *Communistisch Manifest* (1848) hadden Karl Marx en Friedrich Engels uitdrukkelijk gesteld: *The working men have no country*. Ze meenden dat het proletariaat eerst en vooral politieke suprematie moest verwerven en de leidende klasse van de natie worden. Het proletariaat zou dan zelf de natie vormen en nationaal zijn, maar niet in de bourgeoisbetekenis van het woord. De *Herrschaft* van het proletariaat zou ervoor zorgen dat de nationale verschillen en antagonismen zouden verdwijnen. Die situatie zou bovendien een einde maken aan de uitbuiting van de ene natie door de andere.

Het opheffen van de nationale tegenstellingen binnen het kader van de kapitalistische productiewijze was onmogelijk in de ogen van Marx en Engels. De nationale staat is eigendom van de bourgeoisie, niet van het proletariaat. De materiële, economische, sociale en politieke situatie van het proletariaat is dezelfde in alle industrielanden en overstijgt het nationale. *The nationality of the worker is neither French, nor English, nor German, it is labour, free slavery, self-huckstering. His government is neither French, nor English, nor German, it is capital. His native air is neither French, nor German, nor English, it is factory air. The land belonging to him is neither French, nor English, nor German, it lies a few feet below the ground.* De natie is een stadium in de historische ontwikkeling van de mensheid en kan alleen overstegen worden door een communistische revolutie. Hierdoor zouden nationale conflicten en antagonismen verdwijnen, evenals economische, sociale en politieke verschillen. Dat zou echter niet betekenen dat etnische, linguïstische en culturele verschillen eveneens zouden verdwijnen.

De ideeën die Marx en Engels met betrekking tot de nationale kwestie formuleerden, vormen zeker geen volwaardige theorie en lieten veel interpretatiemogelijkheden open. De belangrijkste marxistische theorieën die op basis van deze ideeën geformuleerd werden, zijn de economische en deterministische theorieën (de evolutionistische interpretatie van Marx en Engels) en de historische en culturele theorieën (de dialectische interpretatie van Marx en Engels).

Op vraag van Lenin ondernam Jozef Stalin een poging om de natie te definiëren en hij meende dit te kunnen doen aan de hand van objectieve,

wetenschappelijke criteria. In 1913 schreef hij zijn bekende en veelgelezen artikel *Marxism and the National Question* en definieerde daarin de natie als een historisch gegroeide en stabiele gemeenschap die gekenmerkt wordt door vier belangrijke componenten: een gemeenschappelijke taal, een gemeenschappelijk territorium, een gemeenschappelijk economisch leven en een psychologische *make-up* die zijn uiting vindt in een gemeenschappelijke cultuur. De natie bestaat enkel en alleen wanneer deze vier elementen allemaal tegelijk aanwezig zijn. Wanneer één van deze elementen ontbreekt, houdt de natie op te bestaan of komt ze niet tot ontwikkeling.

De theorie van Stalin wordt gekenmerkt door haar dogmatisch, restrictief en rigied karakter. Bovendien ontkende Stalin de mogelijkheid om nationale groepen te verenigen binnen één multinationale staat. Hij maakte evenmin het onderscheid tussen onderdrukkend nationalisme en nationalisme van onderdrukte naties of tussen *top-down*- en *bottom-up*-nationalisme.

Stalin had zijn artikel over het marxisme en de nationale kwestie weliswaar in opdracht van Lenin geschreven, maar deze was allerm minst gelukkig met het resultaat. Vladimir Lenin richtte zijn aandacht voornamelijk op de dialectische relatie tussen internationalisme en het recht op nationale zelfbeschikking. Hij poneerde dat de vrijheid van een natie om zich af te scheiden, om een eigen staat te vormen, de weg opent voor een vrije en gewilde eenheid en samenwerking, en uiteindelijk kan leiden tot de fusies van de naties. Alleen wanneer het proletariaat van de onderdrukkende naties erkent dat de onderdrukte naties recht hebben op zelfbeschikking, kan het proletariaat tot internationale samenwerking komen in zijn strijd tegen de bourgeoisie.

Lenin had evenzeer aandacht voor de dialectische relatie tussen nationaal-democratische bewegingen en sociale revoluties. In zijn strijd tegen het kapitalisme moest het proletariaat een bondgenootschap sluiten met de populaire massa van de onderdrukte naties om zo uiteindelijk tot internationalisme te kunnen komen. Dit internationalisme zou het voortbestaan van de naties niet in het gedrang brengen, maar wel de politieke, econo-

mische en sociale verschillen tussen de naties wegwerken.

De grote verdienste van Lenins theorie bestaat erin dat ze het politieke aspect van het probleem op de voorgrond bracht, terwijl de meeste andere marxistische theorieën zich uitsluitend concentreerden op de economische, culturele of 'psychologische' dimensie van het nationale vraagstuk.

Als marxist en overtuigd internationalist stelde Bauer dat nationalisme een instrument is van de heersende en bezittende klassen om bestaande instellingen te legitimeren.

De meest fundamentele marxistische bijdrage was die van de Oostenrijkse socialist Otto Bauer (1881-1938). In zijn *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* uit 1907 nam hij het nationaliteitsprobleem onder de loep vanuit zijn eigen ervaring met het Oostenrijks-Hongaarse Rijk. De specifieke historische en politieke context waarin het boek tot stand kwam, was die van de door de Oostenrijkse Sociaal-

Democratische Partij ondernomen poging om het multinationale raamwerk van de Oostenrijks-Hongaarse staat te behouden.

Bauer definieerde de natie als een groep mensen die verbonden zijn door een gemeenschappelijk lot (*Schicksalsgemeinschaft*) en een gemeenschappelijk karakter. Hij zag de natie als een nooit voltooid product in een oneindig proces. Naties zijn open historische realiteiten, onderhevig aan voortdurende veranderingen. Naties hebben geen substantieel karakter, ze 'zijn' niet, maar 'worden' en verdwijnen. Door middel van de dialectische methode deconstrueerde Bauer de metafysische concepten van de natie: nationaal materialisme (de natie gebaseerd op een erfelijke, onveranderlijke substantie) en nationaal spiritualisme (de natie gebaseerd op een mysterieuze *genius* van het volk).

Als marxist en overtuigd internationalist stelde Bauer dat nationalisme een instrument is van de heersende en bezittende klassen om bestaande instellingen te legitimeren. De arbeidersbeweging had dan ook als belangrijkste taak om ervoor te zorgen dat de nationale cultuur van de elite ook aan het volk zou toebehoren.

Bauer schuwde rigide definities en strikte criteria, maar we missen in zijn theorie de aandacht voor de subjectieve criteria die een rol spelen in het tot stand komen van de natie: de verbeelding, de reconstructie van het verleden, het steeds opnieuw interpreteren van de geschiedenis. Hij stelde namelijk dat de aristocratie aanvankelijk de

enige drager was van de cultuur – waarvan de taal het belangrijkste element uitmaakte. Na verloop van tijd kregen achtereenvolgens de kapitalistische burgerij, de boeren en de arbeiders toegang tot die cultuur. Dit proces greep plaats in wat Bauer als de historische naties aanduidde. Hij onderkende echter ook een groep onhistorische naties waar geen cultuurdragende elites aanwezig zijn. We moeten hierbij denken aan kleine verspreide taalgroepen die geen eigen aristocratie of bourgeoisie hebben. Deze onhistorische naties ontwaakten als gevolg van de economische ontwikkelingen en de toenemende mobiliteit, waardoor ze gedwongen werden te assimileren met de cultuur van de dominante historische naties. Wanneer de onhistorische natie echter weigert op te gaan in de historische natie, creëert ze een tegencultuur en kan men spreken van nationalisme.

Het belang van de theorie van Bauer schuilt voornamelijk in de link die hij legde tussen nationalisme en sociale ontwikkeling en het onderscheid dat hij maakte tussen de cultuurdragende elite en de massa. Vooral dit laatste is nog steeds een hot topic in het moderne nationalisme onderzoek.

Bibliografie

- O. Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wenen, 1907, 19242.
V.I. Lenin, *Collected Works*, Moskou, 1960-1970, 20 vols.
K. Marx en F. Engels, *Collected Works*, New York, 1975, 20 vols.
J. Stalin, 'Marxism and the National Question', in: J. Stalin, *Marxism and the National and Colonial Question*, Londen, 1936.

AANKONDIGING

Volkshogeschool Elcker-Ik Gent richt, met ondersteuning van IMAVO vzw, een lezingenreeks in over:

Plato over de liefde

In 3 bijeenkomsten gaan we dieper in op wat in Plato's tijd over de liefde werd gedacht, en waarvan hij verslag doet in zijn dialoog HET SYMPOSIUM (Het drinkgelag). Is de liefde niet van alle tijden, en kunnen we daarom niet veel over de liefde leren wanneer we Plato's dialoog kritisch en nauwgezet lezen? Volgende thema's komen in de verschillende lofredes op de liefde aan bod: Is de liefde de bron van het hoogste geluk? Is het lichamenlijk aspect van de liefde noodzakelijk? Is pedofilie toelaatbaar? Is de liefde niet het belangrijkste menselijke fenomeen en is ze niet noodzakelijk voor alles wat bestaat? Verzoent de liefde alle tegenstellingen? Probeert de liefde ook niet de geslachtelijke verschillen te overwinnen? Is de liefde de beste leidraad in het leven? Zoekt men in de liefde de onsterfelijkheid? Is de filosoof (Socrates) niet het meest beminnenswaardig?

Bij inschrijving ontvangt u een kopie van de tekst van Plato.

INLEIDER is Guy Quintelier, filosoof en coördinator van IMAVO vzw.

DATA: 3 woensdagavonden 12, 19 en 26 maart 2003 vanaf 19u30

PLAATS: Volkshogeschool Elcker-Ik, Martelaarslaan 402, 9000 Gent

NODIG: Om organisatorische redenen is het nodig zich op voorhand in te schrijven. Dit kan telefonisch gebeuren op het nr 09/232.28.32